

Píše Marie Škarpová

(E*forum, 30. 03. 2023)

Tématem knihy **Jany Grollové a Daniely Rywikové *Bekyně a kazatelé. Mezi mravním ideálem, homiletikou a pastorační praxí v českých zemích 14.-16. století*** (České Budějovice - Ostrava 2022) je ženské náboženské hnutí v českých zemích pozdního středověku, jehož aktérkami nebyly primárně mnišky či řeholnice, nýbrž zbožné ženy v klášteře nežijící. Kniha tyto ženy pozdního středověku, jež usilovaly o naplnění křesťanského ideálu *vita apostolica* mimo klášterní klauzuru a bez pomoci řehole, souhrnně označuje dobovým pojmenováním bekyně. V pojetí pozdně středověkého křesťanského církevního práva byly bekyně laičkami hned ve dvojím slova smyslu: jednak jako ty, kterým byl vzhledem k jejich ženství automaticky uzavřen svět kléru s jeho stupni svěcení, úkolem vysluhovat svátosti a kazatelským úřadem, jednak jako ty, které nežily žádnou dobově institucionalizovanou formou zasvěceného života mnišského či řeholního typu.

Zejména Jana Grollová však v návaznosti na recentní studium bekyňského hnutí především v západní a jižní Evropě odmítá tradiční negativní definici bekyní jako ne-manželek a ne-jeptišek takřkajíc z nouze, tj. těch, které se chtěly provdat, avšak nemohly, protože nebyl k dispozici vhodný životní partner, nebo těch, které chtěly vstoupit do kláštera, ovšem z různých důvodů rovněž nemohly - např. protože v klášterní komunitě nebylo volné místo nebo protože žena nedisponovala patřičným věnem, jež bylo při vstupu do kláštera nezbytné složit. Vysvětlení bekyňského hnutí vrcholného a pozdního středověku pouze jako „náhradního řešení“ ženiny životní situace totiž příliš neuspokojuje, ani vzhledem k jeho značnému geografickému rozšíření, ani vzhledem k jeho až masové oblibě zejména v některých částech západní Evropy. Doklady o bekyňském hnutí totiž pocházejí nejen z oblasti dnešní Belgie a Nizozemí, ale také z oblastí dnešní severní i jižní Francie a severní a střední Itálie, ze Španělska, a to včetně jeho bývalých latinskoamerických kolonií, z Porýní, z území kolem Bodamského jezera, z Braniborska a severoněmeckých pobřežních oblastí i ze střední Evropy včetně českých zemí. Ve franko-vlámské oblasti pak měly některé komunity bekyní až několik set, ne-li tisíc členek, a dalece tak početně přesáhly i ty největší ženské klášterní komunity tradičních řádů. V takových případech pak bekyně obývaly tzv. bekináže, tedy svébytná, do značné míry uzavřená městečka uvnitř nebo poblíž středověkých urbánních komunit. Motivace stát se bekyní byla tedy v pozdním středověku zjevně mnohem rozmanitější a komplexnější záležitostí, než aby šlo pouze o „nouzové řešení“; zdá se, že středověkým ženám nabízela možnosti křesťansky pojatého sebeuplatnění, které jinde nenacházely.

Pojem bekyně proto v pojetí Jany Grollové a Daniely Rywikové záměrně označuje velmi

rozmanitou skupinu zbožných křesťanek: zahrnuje ženy žijící v různě početných komunitách více či méně se blížících klášternímu modelu i ženy žijící poustevnickým způsobem života (zejména rekluzy) či potulné bekyně; ženy, které byly členkami tzv. třetích řádů, i ty, které terciárkami nebyly; ženy, které se nikdy neprovdaly, ale také vdovy či manželky, které dosáhly anulování svého sňatku; bezdětné ženy, ale také matky, včetně těch, které žily v bekyňských komunitách i se svými dětmi; ženy, pro které byl bekyňský způsob života jen jedním z období jejich života, i ženy, které jako bekyně prožily celý svůj dospělý život; ženy pocházející ze všech sociálních skupin včetně společenské spodiny, jak dokládá slavný případ Milíčova Jeruzaléma, obývaného zbožnou komunitou někdejších prostitutek, jenž byl postaven na Starém Městě pražském na místě bývalého nechvalně proslulého veřejného domu. Pod označení bekyně lze zahrnout ženy, které se živily prací svých rukou, ty, které žily žebravým způsobem života, i ty, které byly dostatečně existenčně zaopatřené díky zbožné fundaci, dědictví či rodovému majetku; ženy gramotné i negramotné; ty, které se staraly o nemocné a umírající, ať už ve špitálech, nebo v jednotlivých domácnostech, ty, které učily dívky, ať už ve vlastních nebo v městských školách, ty, které si vydělávaly na živobytí vyráběním textilií nebo jinou řemeslnou výrobou či vypomáhaly jako posluhovačky v měšťanských domácnostech; ženy, které žily jako součást farního společenství a své duchovní vedení svěřovaly místnímu faráři, i ženy, které žily v blízkosti klášterů především mendikantských řádů a byly duchovně vedeny řeholníky zejména z řad dominikánů či františkánů; ženy žijící životem typu *vita activa* i *vita contemplativa*, případně kombinujícím oba tyto způsoby; ženy, které byly dobovými (pochopitelně výhradně mužskými) církevními autoritami obviněny z šíření heterodoxních názorů a v krajním případě upáleny jako kacířky, jak dokládá známý případ autorky knihy *Zrcadlo prostých duší* Markéty Porete, i ženy, které byly církevními autoritami naopak svatořečeny, ba dokonce – jak ukazuje případ Kateřiny Sienské – prohlášeny za učitelky církve... A jestliže byly bekyně v dosavadním bádání spojovány s městským prostředím a interpretovány jako jeden z průvodních jevů silně až překotně se rozvíjejících evropských měst vrcholného a pozdního středověku, v regionu kolem Bodamského jezera se podařilo doložit existenci bekyňských komunit i v odlehlých venkovských oblastech. Značná variabilita se tak ukazuje být přímo jedním ze základních rysů bekyňského hnutí.

Bekyňské hnutí také zjevně mělo svou vnitřní dynamiku, jež se nedá uchopit pouze pomocí tradičního binárního modelu jeho postupného vývoje buď do podoby standardního řeholního společenství schváleného církevní autoritou, nebo do podoby společenství zastávajícího heterodoxní učení, jež muselo být církevní autoritou odsouzeno jako heretická sekta, a proto také potíráno. Dynamika bekyňského hnutí reagovala nejen na centrální snahy o jeho regulaci a disciplinaci v podobě papežských či koncilních dekretů; jeho různost byla v jednotlivých regionech odvislá též od postojů místních církevních autorit, tedy mužů. Muže, zejména teologicky vzdělané, zjevně bekyňský způsob života nenechával netečnými: některé, jako byl mistr pařížské univerzity Robert ze Sorbonny († 1274) nebo francouzský biskup a posléze kardinál Jakub z Vitry (1160 nebo 1170 -1240) a další autoři hagiograficky pojetých pojednání o bekyních svaté pověsti, evidentně fascinoval, jiné naopak zneklidňoval svou obtížnou

zařaditelností do zavedených církevně organizačních struktur. V českém prostředí se nadto tradičně kladla otázka po sepětí bekyní s představiteli nábožensky reformních hnutí 14. a 15. století, v první řadě s husitstvím.

Pro interpretaci bekyňského hnutí je tak spíše než myšlení ve striktně binárních modelech, jejichž členy jsou ve vzájemné opozici, přínosnější model pracující s pozicí „mezi“. Bekyně neskládaly doživotní sliby, takže mohly teoreticky bekyňský způsob života kdykoli opustit (jakkoli to bylo v praxi asi jen velmi obtížně uskutečnitelné), mohly vlastnit osobní majetek a život bez klášterní klauzury jim umožňoval značnou svobodu pohybu. Přesto na základě pramenů jak písemné povahy, doložených asi nejlépe v souvislosti s pařížskou bekyňskou komunitou, založenou francouzským králem Ludvíkem IX. a udržující intenzivní kontakty s pařížskou univerzitou, tak také pramenů hmotných – sakrální architektury, obrazů a soch, dochovaných asi nejlépe ve franko-vlámských bekinážích, se zdá, že bekyňská spiritualita byla ženské klášterní spiritualitě velice blízká, ne-li s ní v mnohém totožná a že bekyně pro svůj život přejímaly mnohé prvky klášterního způsobu života. Bekyňské hnutí zároveň otevírá staronovou otázku vztahu zbožných žen a kléru. Ten zejména pařížské prameny představují jako mnohem komplexnější záležitost než pouze jednosměrně zacílenou pastorační péči kleriků jako zpovědníků, kazatelů a duchovních vůdců žen, usilujících formovat život svých svěřenek do takové podoby, jež by se blížila vzoru života křesťanské ženy, jak ho definovala dobová církevní autorita, tj. teologicky vzdělaní muži.

Bekyně jsou tak pro historické vědy nespornou badatelskou výzvou. V případě českých bekyní nadto nejde jen o to, co můžeme ze spolehlivých dochovaných písemných a hmotných pramenů bohemikální provenience vyčíst o duchovním a náboženském životě žen v patriarchální společnosti českých zemí pozdního středověku, jejich náboženských zkušenostech, prožitcích, ideálech či postojích, ale klíčovou je již sama otázka, které z oněch nemnoha dochovaných středověkých bohemikálních pramenů náboženské povahy můžeme s českými bekyněmi jako jejich autorkami, objednatelkami či recipientkami a uživatelkami vůbec spojit. V českém prostředí se totiž nedochovaly žádné literární projevy bekyní, jaké známe v případě bekyňských mystiček Hadewijch z Brabantu, Beatrice z Nazarethu, Mechtildy z Magdeburku či výše zmiňované Markéty Porete nebo Kateřiny Sienské, ani žádné architektonické komplexy, jakými jsou bekináže franko-vlámského typu.

Nicméně na sporé, avšak přece jen existující doklady o českých bekyních poukázaly už předchozí badatelské generace. Na základě zejména pramenů testamentárního typu identifikoval již Václav Vladivoj Tomek existenci několika spíše malých bekyňských komunit různého typu v pražském souměstí, zejména na Starém Městě pražském, jež se sdružovaly především kolem kostelů sv. Benedikta a sv. Jakuba, poblíž Anežského kláštera a v blízkosti Betlémské kaple. Z písemných pramenů se pak vedle *Dcerky* Jana Husa stala nejznámější náboženská literární produkce Tomáše Štítného ze Štítného, výslovně určená jeho dceři Anežce. O ní je bezpečně doloženo, že se přestěhovala do Prahy a nejpozději od počátku 15. století žila v malé ženské komunitě bekyňského typu

v domě situovaném v bezprostřední blízkosti Betlémské kaple, jehož byla spolumajitelkou. Asi nejproslulejším staročeským textem o českých bekyních je nicméně satirická báseň *Slyšte ještě, bratřie milí*, známější pod novodobým názvem *Bekyně*, dochovaná v unikátním zápise Kříže z Telče, který pořídil asi v polovině 15. století. Tato veršovaná skladba se snaží zbožné laické ženy diskreditovat obviněním z pokrytectví a připisuje jim tradiční repertoár ženských nectností.

Knihy Jany Grollové a Daniely Rywиковé je nejen shrnutím těchto dosavadních znalostí o evropských i českých bekyních. Historička výtvarného umění Daniela Rywиковá se pomocí komparace se sakrální architekturou a jejím výtvarným ikonografickým programem ve dvou západoevropských bekinázích, s kostelem sv. Jana Křtitele v tzv. Velké bekináži ve vlámské Lovani a kostelem sv. Jana Křtitele v bekináži sv. Anežky ve vlámském Sint-Truiden, ale také s dalšími vizuálními prameny zejména italské provenience pokouší spojit s bekyňským hnutím, potažmo šířeji se ženskou spiritualitou křesťanského pozdního středověku nejen iluminovaný kodex z roku 1376, který pro svou dceru Anežku pravděpodobně objednal sám autor jeho textové části, Tomáš Štítný ze Štítného, a který je dnes známý jako *Klementinský sborník*, ale také další výtvarné artefakty bohemikálního původu. Jde jednak o tzv. Reininghausův oltář, vytvořený zřejmě na rožmberském dominiu, snad přímo v Českém Krumlově, jednak o bohatě iluminovaný kodex rovněž rožmberské provenience pravděpodobně z roku 1417, nazývaný *Krumlovský sborník*, který Rywиковá označuje za duchovní kompendium, jehož skladba je „téměř typická“ pro ženskou laickou náboženskou komunitu, neboť obsahuje jak náboženské texty konvenující ženské spiritualitě obecně, tak také pastorační literaturu určenou laickému čtenářstvu (s. 252). Zajímavý je i pokus Rywиковé identifikovat bekyňské komunity mimo pražské souměstí. Upozorňuje zejména na existenci komunity českokrumlovských františkánských terciárek, jejíž sídlo umísťuje do bezprostřední blízkosti krumlovského podvojného kláštera minoritů a klarisek, přesněji řečeno tuto „bekináž“ krumlovských františkánských terciárek v podobě samostatného architektonického komplexu s ambitem, dvorem, studnou a kaplí lokalizuje přímo do jedné části dochovaného krumlovského klášterního objektu. Ten tak interpretuje jako „trojklášteří“ a některé z jeho – bohužel jen fragmentárně dochovaných – nástěnných maleb i výše zmíněný *Krumlovský sborník* spojuje primárně s touto bekyňskou komunitou. Její přístup, obezřetně zohledňující prameny slovesného i výtvarného typu a důsledně pracující s pojetím bekyňského hnutí jako fenoménu kvaziklášterního typu, stojícího mezi klášterním a tzv. světským prostředím, se tak ukazuje být šťastnější než přístup Jany Grollové v první části knihy.

Jana Grollová se v kontextu analýzy pařížské homiletické produkce spojené s pařížskou královskou bekináží, označenou přímo jako „model pastorační péče“ (s. 75), pokouší s bekyňským hnutím či ženskou spiritualitou obecně spojit dochovanou bohemikální vernakulární literární produkci určenou pro kultivaci náboženského života laiků. Její přehled staročeských nábožensky formativních textů a aretologických pojednání bohemikální provenience ze 14. a 15. století ovšem vlastně jen dospívá k předem známému tvrzení, že se tyto texty sepisovaly pro pastorační laiků, a tedy také zbožných

žen. Překvapuje též, že v početné sekundární literatuře zcela chybějí práce Josefa Vintra, který se otázkou ženských objednavatelek a recipientek staročeských náboženských textů včetně biblických překladů opakovaně zabýval, i obsáhlá, v recentním bádání medievistických *gender studies* poučená studie Věry Soukupové z roku 2019 o proměnách genderových reprezentací v literatuře husitské doby, která by bývala mohla nabídnout nejednu metodologickou inspiraci. Otázku, nakolik a v čem konkrétně lze aspoň některé z dochovaných staročeských textů spojit s typicky ženskou zbožností, ba dokonce ženskou zbožností jiného než monastického typu, si programově klade vlastně až druhá část knihy z pera Daniely Rywиковé.

Tím se dostáváme k asi největší slabině celé knihy. Přesněji řečeno, jde vlastně o knihy dvě: první, jejíž autorkou je Jana Grollová, má poněkud zmatečně stejný název jako celá publikace, druhá stať od Daniely Rywиковé je nazvána *Bekyně, umění a cura mulierum. Vizualní kultura ženských kvazimonastických komunit*. Oba texty jsou nicméně velmi mechanicky spojeny do jednoho celku stručným společným úvodem a neméně stručným závěrem. Jinak jde o dva samostatné výklady, které stojí vedle sebe a nijak spolu nekomunikují: jejich autorky pracovaly paralelně, ne však společně. Jedním z důsledků této skutečnosti je, že se četné informace v knize neúčelně opakují. Čtenář se tak musí prokousávat několika výklady o možném původu slova „bekyně“, o historii bekyňského hnutí, o různých formách života bekyň, o papežských a koncilních dekrettech vydaných vůči bekyním atd., které ovšem ani nenabízejí různé interpretační přístupy, ani na sebe nijak nenavazují a nedoplňují se, nýbrž se jen - zcela neúčelně - opakují.

Knihy bohužel celkově trpí typickou nemocí současných českých odborných publikací, které vznikají jako výstup grantových projektů: s jejím vydáním se zjevně spěchalo, takže knize zcela chybí jazyková redakce. Výsledkem je text redakčně nesjednocený, s četnými překlepy a prohřešky proti českému pravopisnému úzu, zmatečnou interpunkcí v nepřímých otázkách, chybnými podobami jmen (např. ze Zdeňka Nejedlého se v knize stal Zdeněk Novotný - s. 50), těžkopádnou syntaxí či občasnými anglicismy. Ostatně z pohledu do tiráže knihy je zřejmé, že nakladatelství redakční práci zjevně vůbec nepovažovalo za nutnou. Lákavá cesta za českými středověkými bekyněmi, sama o sobě dosti spleť a komplikovaná, je tak čtenářstvu knihy neprofesionální práci nakladatelství bohužel ještě více znesnadněna.

Jana Grollová / Daniela Rywиковá: *Bekyně a kazatelé. Mezi mravním ideálem, homiletikou a pastorační praxí v českých zemích 14.-16. století*. České Budějovice / Ostrava: Bohumír Němec / Veduta nakladatelství a vydavatelství / Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2022, 381 s.